

455-ліття заснування Січі Початки Козаччини

Додаткові Матеріали

19 березня 2005 р.

ЯК ПОВСТАЛА ЗАПОРІЗЬКА СІЧ (Диспозиція гутірки)

Українська держава, якою правили київські князі, впала через напад татарських орд, які прийшли з Азії. Згодом татари поселилися над рікою Волгою, а частина їх пішла на Крим і тут заснувала свою окрему державу, на чолі якої був хан. З Криму вони майже щороку нападали на Україну й нищили її. Татари вбивали старих і немічних людей та маленьких дітей, а молодих і здорових та сильних юнаків і дівчат брали в неволю. Ці напади так спустошили Україну, що її землі стали диким полем, де люди не жили, а тільки паслися стада диких тварин. З тих важких і сумних часів залишилася пісня, в якій співається:

"Гей, зажурилась Україна, що ніде прожити, гей, витоптала орда кіньми маленькі діти. Гей, маленьких витоптала, великих забрала, назад руки пов'язала, у ясир погнала". Але хоч опустілі степи, які простягалися аж до Чорного Моря, були небезпечні для людського життя, все ж таки знаходилися сміливці по містах і зацілілих селах, які збиралися разом, вибирали для себе старшого, провідника, і зі зброєю та на конях їхали в дикі поля, щоб там ловити дичину - диких звірів, стріляти птахів, займатися риболовством і бджільництвом. Опісля вони з цим добром поверталися додому. Але багато з цих відважних людей залишалися в степах напостійно. Вони поселилися на островах понижче дніпрових порогів, що звалися Запоріжжя або Низ. Проживаючи там, ці сміливці хоробро боронилися від ворогів, а деколи й самі нападали на татарські села, забирали їм худобу й коней та нищили їх оселі. Цих українських сміливців почали називати козаками. Козак - це слово татарське й означає

юнак, молодець, вояк. Тому, що козаки мешкали на Запоріжжі або Низу, їх називали запорожцями або низовими козаками.

Серед тих козаків був на Запоріжжі також князь Дмитро Вишневецький. То був багатий пан, мав на Волині великий маєток, але покинув його і пішов козакувати. Козаки не мали тоді постійної оселі, переходили з місця на місце і раз тут, раз там нападали на татар. Вишневецький був досвідчений вояк, бачив, що така боротьба не дуже шкодить татарам і, щоб перемогти орду, треба мати вишколене військо і хоч одну твердиню до оборони перед татарськими нападами. Вишневецький зібрав найліпших козаків, озброїв їх і подався з ними на острів, що звався Мала Хортиця. Козаки

побудували тут укріплену фортецю, а для себе хати - курені і назвали все це "Січ". Від слова "сікти" чи рубати, бо на укріплення треба було сікти, рубати дерева. Було це 1550 р.

На Січі Дмитро Вишневецький придбав гармати та іншу зброю і воював з татарами. Згодом він із своїми козаками пішов на Молдавію проти турків. Однак там його спіймали, забрали до Царгороду й покарали смертю. Так загинув славний основник Січі і великий лицар. З вдячності за те, що Вишневецький боронив Україну перед ворогами, нарід склав про нього, як про "козака Байду", пісню, яку й досі співають. Тож князь Дмитро Байда Вишневецький живе серед нас як завзятий запорожець, якого турки "почепили за ребро на гак", бо він не хотів зрадити ні своєї Батьківщини, ні віри християнської, хоч турецький султан намовляв його до того, як кажеться у пісні. Хоробрий Байда відповів на намовлювання султана: "Твоя, царю, віра проклятая, а твоя донька поганая!", відкидаючи приману султана одружитися з його донькою і посвоячитися з султаном.

"Соколи, соколи ставайте в ряди,
Вас поклик борімось взиває,
В здоровому тілі, здорова душа,
Де сила, там воля витає"!

Дуже подібну роль можуть і повинні відіграти і тутешні організації молоді, бо нам дуже потрібно здорових, загартованих молодців, добре розвинених дівчат.

Візьміть до уваги хочби наш спорт. Наші спортовні організації мусять наймати за дорогі гроші чужих змагунів, бо серед нашої молоді бракує справности, бракує правдивих спортсменів.

Чи це не сором для нас? Не знаю, чи таким купованим спортом ми далеко зайдемо. Невжеж наша молодь мусить залишатися "хирляками"?

Роздумаймо ці справи та зробім рішення, але добре рішення!

ПРО СІЧ ЗАПОРІЗЬКУ ТА ПРО ЗАПОРЖЦІВ

Отже вже знаємо; звідки і як гуртувалися українські козаки-запоріжці. Знаємо, що вони нападали на турків і татар і хоробро воювали з іншими ворогами України. Вони боронили нарід і рідну українську землю від ворожих переслідувань і змагали до того, щоб український нарід мав свободу і свою власну державу. І не один із них віддав своє життя за рідний край і нарід.

Ми згадали також, що осідком запоріжців була Запорізька Січ на Дніпрі, понжче порогів, на островах, серед ріки. Там запоріжці жили постійно, там збиралися, вчилися воєнної штуки і приготовлялися до воєнних походів. Отже цікаво буде довідатися: як виглядала Запорізька Січ і які звичаї були на Запоріжжі (на Січі) та взагалі - як жили запоріжці.

Січ - то була простора площа на Дніпровім острові Хортиці (потім на Базавлуці і Томаківці). Зо всіх боків обливала цей острів глибока вода Дніпра, а ще крім того на самім острові був викопаний глибокий рів, острій частокіл (паркан) з міцними брамами. На брамах, що на ніч замикалися, стояли гармати й козацька сторожа. Не диво, що колибудь неможливо було дістатися на Січ. І хоча нераз пробували здобувати Січ турки, татари й інші вороги, то це їм не вдавалося.

Довкола площі були побудовані хатки, так звані "коші" (з плетеними стінами), або "куріні". Ті хатки були накриті очеретом, або кінськими шкірами. В такій хатці жив один курінь з курінним отаманом. Та козаки тільки спали тут, або пересиджували в слотливі дні, направляючи одіж або чистячи зброю. В погідні дні перебували на площі або в степу за рікою. Там вправлялися в їзді верхом, в стрілянині з рушниць і гармат, та направляли човни.

По середині Січі стояла невелика церква св. Покрови, знадвору дуже скромна, але внутрі повна золота й срібла, бо козаки були побожні й дуже дбали про свою церкву, а підчас читання Євангелія тримали шаблі наполовину витягнені з піхви, на знак, що готові в кожній хвили боронити своєї віри. Частину своєї воєнної добичі призначували на церкву і купували щораз кращі нові хоругви та ікони. На Січі, крім хаток-курінів, були й склади зо зброєю, з гарматами, з човнами та харчами.

Коло складів стояла в ночі сторожа.

Про звичаї й обичаї козаків-запоріжців пишуть очевидці, що були на Січі, таке:

Хто хотів стати козаком, мусів наперед служити три роки в старого козака за чурю (слугу й помічника). Він робив усяку роботу й носив за козаком другу рушницю й потрібні клунки. Щойно потім, коли вивчився від того козака орудувати зброєю й набрав справности в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли.

Козаки вбиралися просто: в грубу сорочку, в кирею (довгий плащ без рукавів). За широким поясом носили пістолі й люльку; через плече носили торбинку з харчами, і кулями, а до пояса на ремінець присиляли ще й порошницю з порохом.

Їли сушену рибу і печене м'ясо та рибячу юшку, бо риби в ріках та всякого звіра та птацтва в степу було дуже багато. Пекли сухарі з пшеничної муки.

Жінок на Січі не було і ніхто не смів мати на Січі жінки, навіть сам отаман. За це грозила кара смерті. Коли козак був жонатий, то жінка й діти жили десь на селі, або на хуторах, по так званих "зимовиках". Там жив і козак, коли не було війни. Він господарив, вів велику пасіку, ловив звірів, а завжди частину з того віддавав на Січ. Там звичайно й зимував. А коли кошовий отаман оголошував воєнний похід, приміром на турка, то козацькі гінці розїздилися по тих хуторах-зимовиках, що звичайно були добре обгороджені й заперті міцними воротами, і закликали козаків-хуторян на Січ, на війну.

Вони підїздили до воріт і кликали: - Пугу! Пугу! Так кликали кілька разів, аж доки козак не вийшов з хати й поспитався:

- А хто там? - Козак з Лугу! - відповідали післанці. Тоді козак відчиняв ворота, бо знав, що то свої, запрошував їх у хату, гостив щиро, а потім збирався, прощав свою родину й виїздив разом з ними на Січ.

Січове військо ділилося на полки по 500 люда. Полк мав п'ять сотень по то люда, сотня мала десять десятків (куринів) по десять люда. Полкапи командували полковники, сотнями сотники, а десятками десятники, так звані курінні отамани. І власне кожний такий курінь жив в окремій хатці-курині. Канцелярію вів "писар", що писав усякі письма й прикладав печатку, на якій був напис: "Печать Славного Війська Запорізького Низового".

Цілою Січчю командував кошовий, що його звали "батьком кошовим". Його вибирали на спільній раді, на майдані серед Січі.

Кого вибрали, того могли й скинути, коли був несправедливий, але доки був "старшим", то сліпо його слухали і він мав право карати навіть смертю, Йому до помочі були судді й осаули.

Коли збиралися в похід, то на Січі був великий рух. Одні направляли чсвни, другі зброю, інші пекли й варили в казанах харчі на дорогу. Січові шевці шили чоботи, кравці одержу, римарі робили упраас, відливари відливали з олова кулі. А котрі вже були готові, обступали січового бандуриста, старого козака, що грав на бандурі і співав про славних отаманів і гетьманів, про походи на турків і татар. Часто й танцювали собі для охоти й жартували, завжди були веселі.

Козаки воювали двома способами. Звичайно нападали на ворога кіннотою, а піхота наступала з боків. Ніхто не піддавався, всі билися до останку, кажучи: "Або перада, або смерть!"

Коли нечаяно заскочив їх ворог у степу, а козаків було мало, тоді уставлялися колесом свої вози тай ще обкопувалися валом і оборонялися зза такої возової кріпости. Ворог не міг здобути тої твердині й відступав. Хіба часом, як не наспіла козакам поміч, то тримав їх облогою, аж гинули зі спраги й голоду, але таки не піддавалися.

Оттак жило те славне козацьке-запорізьке військо, що від 1500 майже до 1800 року - через 300 літ обороняло Україну від усякої напасти. Відвага й хоробрість козаків були відомі в цілій Європі.

Сумівські Виховні Матеріали

ЗРУЙНУВАННЯ СІЧІ

Запоріжжя правилось окремо від Гетьманщини. На Січі найстарший був кошовий отаман, при ньому був суддя, ппсар, обозовий, осаул, хорунжий та інші. Був також отаман Січової школи, бо молоді хлопці вчилися грамоти. Запорожці, як у давні часи, так і тепер, жили з ловів, рибальства, скотарства й трохи з хліборобства. Частина війська пробивала на Січі, інші у степах, по зимовиках та хуторах. Землі, де мешкали Січовики, називалися Вільностями Запорозького Війська. Вони ділилися на вісім паланок (повітів) і 38 куренів.

Запорожці вели безнастанно війну з татарами і турками. Найбільшу славу здобув собі кошовий Іван Сірко, товариш гетьмана Петра Дорошенка. Він переміг бусурманів у 55-ти великих боях, а в малих сутичках був мало не щодня. Завдяки його походам кримські татари ослабили дуже і мусіли уступатися з українських степів. На їх місце йшли поселенці з України, і так поволі знову культура стала панувати на диких полях.

Запорожці виступали завжди проти Москощини, бо бачили, що Москва хоче знищити Українську Державу. Кошовий Кость Гордієнко прийшов на підмогу Мазепі з усім січовим товариством - багато запорожців полягло під Полтавою, інші пішли з Мазепою на чужину.

Цар Петро горів великим гнівом на Січовиків за те, що вони стали по стороні Мазепи. Він рішив зруйнувати гніздо "мазепинців". Велике московське військо під проводом зрадника Галана, що перейшов на царську сторону, пішло на Січ 1709 р. Хоч у Січі війська було небагато, запорожці не хотіли піддатися, і до кінця завзято боронилися, поки підступом москалі увійшли до Січі і решту козаків вимордували. За царським наказом Січ зруйновано і на Запоріжжі поставлено сторожу, щоб козаки тут не оселялися. Запорожці перенеслися на Дніпровий Лиман і оселилися біля Олешок; але за гетьманства Данила Апостола вернулися на старе місце і Січ знову стала столицею Запоріжжя.

Але цариця Катерина II, як уже знищила Гетьманщину, задумала положити кінець і Запоріжжю. Останнім кошовим був Петро Кальнишевський. Він був людина великого розуму й досвіду і добре правив Вільностями Запорозького Війська. На порожніх просторах він

поселявав виходців з різних сторін, велів будувати у степах хутори й села, дбав про те, щоб всюди був лад і добробут. Про нього складено приповідку: "Як кошовим став Кальниш, на Січі була паляниця, корж і книш". Кальнишевський дізнався про наміри цариці і вислав до Петербурга послів, щоб рятувати Запоріжжя. Але цариця від своєї думки не відступила.

Тим часом на Правобережній Україні вибухло гайдамацьке повстання. Гайдамаками називали ватаги селян і козаків, що організовувалися на козацький спосіб і нападали на шляхту та жидів. Найславнішими ватажками гайдамаків були Максим Залізняк та Іван Гонта. В 1768 р. вони напали на місто Умань і тут вирізали і викололи багато панів. Це повстання називали Коліївщиною. Гайдамаки мали надію, що цариця Катерина дасть їм підмогу проти поляків. Але цариця боялася, щоб таке селянське повстання не вибухнуло і в її краях і наказала гостро карати гайдамаків. Гонту зловили поляки і в великих муках покарали смертю, Залізняка заслала цариця на Сибір. А що запорожці помагали гайдамакам, це дало Катерині нагоду зруйнувати Січ.

Московський генерал Текелій 1775 р. оточив Січ великим військом і добув її без труду. Салдати руйнували укріплення і всі будинки. Знищили все, навіть з січової церкви забрали дорогі ікони і срібні царські врата. Кошового Кальнишевського цариця заслала у Соловецький монастир на Білому морі. Там замурували його в темниці без дверей і вікон і тільки маною щілиною давали йому їсти. Так мучився останній кошовий довгі роки, поки вмер 1803 р. на 112 році життя. Співав тоді народ: "Катерино, вража бабо, що ти наробила, - степ широкий, край веселий тай занапастила!".

Запорожці, що не були в Січі, розбрелися на різні сторони. Частина їх перенеслася до турецької держави й заклала нову Січ коло гирла Дунаю, децо з тих нащадків запорізького війська є там і до нині. Інші заїхали лунаєм ще далі й оселилися в Угорщині над долішньою Тисою. Опісля частина козаків вернулася на Україну і дістала дозвіл утворити Чорноморське військо, кубанські козаки - це остання частина давнього запорізького війська. "Тропало славне Запоріжжя, та не пропала слава;" - співається в пісні.

В ті часи українські поселенці зайняли також країну над притоками Донця, що була під владою Росії. Тут постали вільні козацькі оселі, слободи, і весь край названо Слобожанщиною. Козаки принесли лад, подібний до запорізького, і заснували свої полки. Але в 1765 р. цариця Катерина скасувала і тут козацьке військо.

Сумівські Виховні Матеріяли